

KEHU - Opetus-oppimisvuorovaikutukseen liittyvää sanastoa

Viimeisten vuosikymmenten aikana sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitys oppimiselle on alkanut kiinnostaa tutkijoita yhä enemmän. Tutkijat ovat ymmärtäneet, että ympäröivät ihmiset ovat tärkeä osa oppimisprosessia heidän vaikuttaessaan oppimiseen havainnoinnin, yhdessä toimimisen ja vuorovaikutuksen kautta. (Kumpulainen & Wray 2002, 3; Mercer 2000, 134.) Vuorovaikutusta tutkittaessa on myös huomattu, että suuri osa ihmisten välisestä viestinnästä on sanatonta eli nonverbaalista, joten puhe onkin vain yksi käyttämistämme viestintävälineistä (Guerrero, Hecht & DeVito 2008, 4–5; Kääntä & Haddington 2011, 12; Stivers & Sidnell 2005). Sanallisen viestinnän (kieli) lisäksi käytämme vuorovaikutustilanteissa hyväksimme myös sanatonta viestintää (esim. eleet, ilmeet, katse, kehon asennot) ja ympäröivää maailmaa (esim. tila, esineet ja laitteet) tullaksemme ymmärretyiksi ja ymmärtääksemme muita (Kääntä & Haddington 2011, 11–12). Opetus-oppimistapahtuman aikaista vuorovaikutusta voidaan tutkimuksissa lähestyä usean eri tieteenalan kautta ja myös monesta eri näkökulmasta. Esimerkiksi kasvatuspsykologiassa tutkitaan usein sellaisia psykologisia ja älyllisiä prosesseja, jotka mahdollistavat oppimisen. Viestinnän tutkijat taas keskittyvät tutkimaan niitä opettajan ja oppilaiden sanallisesti ja sanattomasti tuottamia viestejä, jotka edesauttavat oppimista. Opetusviestinnän tutkimuksessa tarkastellaan erityisesti opettajan ja oppilaan välisen vuorovaikutuksen vaikutusta erilaisiin oppimisen muotoihin ja pedagogiikan näkökulmasta tarkasteltuna tutkija on kiinnostunut yleensä siitä opetusviestinnän osa-alueesta, joka liittyy erityisesti opetusmenetelmiin sekä opettajan luokanhallinnan strategioihin ja siihen, miten ne vaikuttavat oppimismotivaatioon. (LeBlanc Farris, Houser, & Hosek 2018, 4–5.)

Opettajan vuorovaikutusosaaminen on opetustilanteissa oppilaiden kanssa tapahtuvaa kielellistä ja sanatonta ilmaisu- ja havaintotoimintaa. Vuorovaikutusosaaminen voidaan nähdä opettajan valmiutena saavuttaa omia opetussuunnitelmasta johdettuja tavoitteitaan opetukseen liittyvässä vuorovaikutuksessa sekä tehokkaasti että tilanteen kannalta tarkoituksenmukaisesti (Guerrero & Floyd 2005). Sanallisen viestinnän hallintaan, kuten esim. käsitteiden avaamiseen, opettavan

sisällön jäsentämiseen, kysymysten tekemiseen tai ohjeiden antamiseen, kiinnitetään sekä opettajankoulutuksessa että opetusharjoittelussa paljon huomiota oheisviestinnän jäädessä vähemmälle huomiolle. Siksi KEHU-hanke keskittyykin nimenomaan opettaja-oppilas/oppilasryhmä -vuorovaikutuksen tarkasteluun eri tieteenalojen (kasvatustiede, viestintä, psykologia, teatteritiede ja draama sekä neurotiede) tutkimustietoa hyödyntämällä. Tutkimuksen fokuksen lisäksi myös näiden tieteenalojen vuorovaikutustapahtuman käsitteistä käytetyt termit vaihtelevat hieman tutkimusalasta riippuen. Seuraavassa opetus-oppimisvuorovaikutuksen sanastossa on määritelty sellaisia keskeisimpiä vuorovaikutuksen käsitteitä, joita olemme käyttäneet KEHU-hankkeen tutkimuksissa ja julkaisuissa.

Vuorovaikutussanastoa

Kehittävä palaute (formative feedback) on synonyymi termille *oppimista tukeva palaute*.

Kokonaisvaltainen vuorovaikutus (holistic interaction) sisältää opettajan läsnäolon sekä opettajan sanattoman ja sanallisen viestinnän. Kokonaisvaltainen vuorovaikutus edellyttää opettajalta siis halua olla aktiivisesti läsnä opetus-oppimistilanteessa sekä myös kykyä osoittaa oppilaille sanallisin ja sanattomin viestein, että opettaja on tarvittaessa valmiina auttamaan ja tukemaan heitä.

Kokonaisvaltaisesti viestiessään opettaja esimerkiksi monitoroi aktiivisesti luokkatoimintaa pystyäkseen huomaamaan oppilaiden tuen tarpeen sekä tarjoaa apuaan oppilaiden sitä pyytäessä tai huomattessaan oppilaan tuen tarpeen itse. Opettaja pysähtyy kohtaamaan myös yksittäisiä oppilaita ja osoittaa heille myös sanattomasti (äännähdykset, ilmeet, eleet) olevansa läsnä vuorovaikutustilanteessa. Opettaja siis käyttää sanatonta viestintää vahvistaakseen kielellisiä viestejään esim. kehuessaan/rajatessaan/rohkaistessaan oppilaita.

Läsnäolo käsitetään tässä opettajan hälytysvalmiuden tilana, jossa opettaja seuraa aktiivisesti oppitunnin tapahtumia ja on valmiina reagoimaan yksittäisen oppilaan tai koko ryhmän henkisiin, emotionaalisiin tai fyysisiin viesteihin ja tarpeisiin parhaalla mahdollisella tavalla. Tällainen läsnäolo edellyttää opettajalta aitoutta ja antautumista keskinäiseen suhteeseen oppilaiden kanssa sekä myös empatiakykyä ja myötätuntoa.

Kommunikointi tai kommunikaatio (communication) on synonyymi termille *viestintä*

Käyttäytymisen uudelleenohjaaminen (redirect) on opettajan tietoista toimintaa, jolla hän pyrkii ohjaamaan haastavaa käyttäytymistä tavoitteen mukaiseksi sen ennusmerkkien ilmaantuessa. Opettajan haastavan käyttäytymisen uudelleenohjaava toiminta tapahtuu tilanteissa, joissa haastava käyttäytyminen on saamassa alkunsa tai joissa se jo käynnissä. Uudelleenohjaamisen keinot voidaan jakaa sanattomiin ja sanallisiin keinoihin. Sanallisia keinoja ovat esimerkiksi kehotukset ja säännöistä muistuttaminen. Sanattomia keinoja ovat esimerkiksi oppilaan koskettaminen ja oppilasta lähestyminen.

Luokkahuonevuorovaikutus (classroom interaction) on vuorovaikutusta, joka tapahtuu opettajan ja oppilaiden välillä tai oppilaiden kesken oppitunnin aikana. Luokkahuonevuorovaikutukseksi voidaan nimittää myös muualla kuin fyysisesti luokkahuoneessa tapahtuvaa vuorovaikutusta silloin, kun se on nimenomaan oppitunnin aikaista vuorovaikutusta oppituntiin osallistuvien kesken.

Lämmin pedagoginen suhde (warm teacher-student relationship) merkitsee opettajan ja oppilaan välistä suhdetta, joka sisältää myönteisiä tunteita ja kokemuksia toista kohtaan. Lämmintä pedagogista suhdetta rakennettaessa on keskeistä, miten opettaja kohtaa oppilaan ja on vuorovaikutuksessa tämän kanssa. Lämpimän pedagogisen suhteen rakentamisen kannalta tärkeitä tekijöitä ovat erityisesti opettajan emotionaalinen tuki sekä välittämisen osoittaminen oppilaalle.

Nonverbaalinen viestintä (non-verbal communication) on synonyymi termeille *oheisviestintä* ja *sanaton viestintä*

Nonverbaalinen vuorovaikutus (non-verbal interaction) on synonyymi termille *sanaton vuorovaikutus*.

Nonverbaali välittömyys (non-verbal immediacy) eli *ei-sanallinen välittömyys* on opettajan ja oppilaiden välillä havaittavaa psyykkistä ja fyysistä läheisyyttä, joka syntyy opettajan

vuorovaikutusta tukevien fyysisten toimintojen avulla. Opettajan sanattomia välittömyyden ilmauksia ovat esimerkiksi katsekontakti, hymyily, nauru, positiiviset ilmeet ja pään eleet, kehon rentous, oppilasta kohti suuntautuvat kehonasennot, tarkoituksen mukainen tilan käyttäminen (läheisyys-etäisyys) ja vaihteleva äänenkäyttö.

Oheisviestintä (non-verbal communication) on synonyymi termeille *nonverbaalinen viestintä* ja *sanaton viestintä*.

Opetusviestintä (instructional communication) on opettajan ja oppilaiden välistä, opetus-oppimistapahtuman aikana tapahtuvaa tavoitteellista viestintää, joka liittyy joko oppitunnin sisällöllisiin tai kasvatuksellisiin tavoitteisiin. Opetusviestintä voi olla lineaarista, jolloin oppilaille ei anneta lainkaan mahdollisuutta olla vuorovaikutuksessa opettajansa kanssa (esim. videoidun opetustuokion katsominen) tai se voi olla vuorovaikutteista (esim. opetuskeskustelu), jolloin oppilaat voivat olla reaaliaikaisesti vuorovaikutuksessa opettajansa kanssa.

Oppimista tukeva palaute (formative feedback) on tietoa, jolla pyritään kehittämään oppilaan oppimista. Tällaista kehittymistä tapahtuu, kun oppilaan ajattelua tai käyttäytymistä muokataan. Synonyymi termille *kehittävä palaute*.

Palaute (feedback) on tietoa jonkin asian tai toiminnan onnistumisesta. Palautetta voidaan eritellä tarkemmin sen sisältämän tiedon tarkkuuden sekä palautteen ajoituksen ja sävyn perusteella:

- **Palautteen tarkkuus (accuracy)** liittyy palautteen tiedolliseen sisältöön, jonka perusteella palaute voidaan luokitella kahteen eri tyyppiin; *vahvistavaan* ja *tarkkaan* palautteeseen. Vahvistava palaute kertoo oppilaalle, onko hänen suorituksensa oikein vai väärin. Tarkka palaute taas välittää oppilaalle tietoa hänen suoriutumisestaan tarjoamalla neuvoja, joiden avulla oppilas kykenee oikeaan suoritukseen.
- **Palautteen ajoitus (timing)** liittyy palautteen antamisajankohtaan. Opettaja voi antaa palautteen oppilaalle *välittömästi* eli suorituksen aikana tai *takautuvasti* eli suorituksen jälkeen. Palautteen ajoituksella voi olla merkittävä vaikutus oppilaan oppimiselle.

- **Palautteen sävy (tone)** kertoo, onko palaute *myönteistä* vai *kielteistä*. Tämä auttaa oppilasta kehittämään omia toimintatapojaan. Myönteinen palaute vahvistaa oppilaan toimintaa ja kielteinen palaute korjaa sitä ohjaamalla oppilasta etsimään uusia, parempia toimintatapoja. Palautteen sävyn on todettu vaikuttavan myös luokkahuoneen ilmapiiriin. Jatkuva jyrkkä ja kielteinen palaute luo luokkaan vaativan ilmapiirin, joka voi vaikuttaa yksittäisten oppilaiden suorituksiin kielteisesti. Jos opettaja antaa korjaavaa palautetta myönteisellä tavalla, hän luo samalla itsensä ja oppilaiden välille positiivista vuorovaikutussuhdetta. Samalla opettaja mallintaa ja opettaa oppilaille myönteisiä käyttäytymistapoja, jolloin myös ilmapiiri luokassa on myönteisempi.

Sanallinen vuorovaikutus (verbal interaction) on kielellistä vuorovaikutusta. Puhuttaessa kielellisestä, sanallisesta tai verbaalisesta vuorovaikutuksesta kiinnitetään huomiota vain kielen avulla välitettyihin viesteihin. Synonyymi termille *verbaalinen vuorovaikutus*.

Sanaton viestintä (non-verbal communication) on viestintää, joka ei sisällä sanoja, mutta jolla yhtä lailla pyritään luomaan jaettuun merkityksiä vuorovaikutustilanteeseen osallistuvien henkilöiden välille. Sanattomaan viestintään sisältyvät esimerkiksi eleet, ilmeet, kehon asennot, tilan käyttö, katse ja koskettaminen. Kaikki keholliset toiminnot tai eleet eivät kuitenkaan automaattisesti ole sanatonta viestintää. Esimerkiksi normaali silmien räpyttely ei sitä ole. Synonyymi termille *nonverbaalinen viestintä* ja *oheisviestintä*.

Viestinnän tutkimuksessa sanatonta viestintää voidaan jaotella erilaisiin osa-alueisiin sen perusteella, miten sanaton viestintä ilmenee. Tällaisia sanattoman viestinnän osa-alueita ovat;

- **Fyysinen olemus (Appearance)**, joka viittaa esimerkiksi viestijän ulkomuotoon (pituus, ihonväri, kasvojen muoto) tai pukeutumiseen (vaatteet, asusteet),
- **Haptiikka (Haptics)**, johon sisältyvät kosketukseen ja fyysiseen kontaktiin liittyvät ilmaukset (esim. halaaminen, potkiminen, lyöminen, taputtaminen)
- **Kronemiikka (Chronemics)**, joka viittaa viestintätilanteen ajankäyttöön tai viestintäympäristöön (melu, arkkitehtuuri, värit),
- **Kinesiikka (Kinesics)**, joka sisältää viestijän kehon välityksellä lähettämät viestit (eleet, ilmeet, kehon asennot ja liikkeet) sekä silmänliikkeet, kuten katsekontakti tai sen välttely.

- **Parakieli (Paralanguage)**, joka koostuu erilaisista äänen ominaisuuksista (puheen tempo, rytmi ja voimakkuus, äänen laatu sekä äänensävy ja –korkeus), äänen luonnehtijoista (nauraminen, itkeminen, huutaminen) sekä täyteäänistä (epäröinti, änkytys) sekä
- **Proksemiikka (Proxemics)**, joka liittyy viestintätilanteessa ihmisen tilan käyttöön ja tilan tarpeeseen suhteessa toisiin ihmisiin.

Sanaton vuorovaikutus (non-verbal interaction) on ei-kielellistä eli nonverbaalista vuorovaikutusta. Sanattomassa vuorovaikutuksessa ihminen hyödyntää erilaisia oheisviestejä (ilmeet, eleet, äänensävy ja –paino, katse, kosketus, etäisyyden säätely) kielellisen viestintänsä ohella.

Verbaalinen vuorovaikutus (verbal interaction) on synonyymi termille *sanallinen vuorovaikutus*.

Viestintä (communication) on sekä sanallista että sanatonta viestimistä, tiedonvälitystä ja tiedottamista. Termin *kommunikointi* synonyymi.

Verbaalinen välittömyys (verbal immediacy) muodostuu sellaisista opettajan sanallisista viesteistä, joilla opettaja ilmaisee haluaan lähestyä oppilaita sekä halusta antaa oppilaiden lähestyä itseään. Opettajan sanallisia välittömyyden ilmauksia ovat esimerkiksi oppilaiden etunimien käyttäminen, kehuminen sekä sellaisten ilmausten, kuten ”me” tai ”meidän luokka” käyttäminen. Sanallisen välittömyyden avulla ei kuvata sanallisen kommunikaation kielellisiä piirteitä vaan keskitytään laajempaan kuvaan siitä, millaisia asioita opettajat sanovat opiskelijoille luodessaan positiivista oppimisilmapiiriä.

Vuorovaikutus (interaction) on ihmisten keskinäistä ja vuorottaista vaikuttamista, jolloin vuorovaikutustapahtuman osapuolet käyttävät erilaisia sanattomia sekä sanallisia keinoja, joilla he pyrkivät tekemään viestinsä ymmärrettäväksi toisilleen.

Välittävä vuorovaikutus (caring in teacher’s interaction) merkitsee lämmintä pedagogista suhdetta rakentavaa sanallista ja sanatonta vuorovaikutusta, joka ilmenee opettajan ja oppilaan välisissä

vuorovaikutustilanteissa. Välittävän vuorovaikutuksen kautta opettaja voi rakentaa emotionaalista ja henkilökohtaista suhdetta oppilaisiinsa.

LÄHTEET:

Ahonen, L. (2015). *Varhaiskasvattajan toiminta päiväkodin haastavissa kasvatustilanteissa (Acta Universitatis Tamperensis 2115)*. Tampere: Tampere University Press.

Andersen, J. F. (1979). Teacher immediacy as a predictor of teaching effectiveness. *Annals of the International Communication Association, 3(1): Communication yearbook 3*, 543–559. DOI:10.1080/23808985.1979.11923782

Bear, G. G. (2015). Preventive and classroom-based strategies. Teoksessa E. T. Emmer & E. J. Sabornie (toim.), *Handbook of classroom management (2. painos, s. 15–39)*. New York: Routledge.

Conroy, M. A., Sutherland, K. S., Snyder, A., Al-Hendawi, M. & Vo, A. (2009). Creating a positive classroom atmosphere: Teachers' use of effective praise and feedback. *Beyond Behavior, 18(2)*: 18–26. Haettu osoitteesta:
<http://web.b.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=5f72db52-40bb-4e74-9200-4460ffb38206%40sessionmgr101>

Gorham, J. (1988). The relationship between verbal teacher immediacy behaviors and student learning. *Communication Education, 37*, 40–53.

Guerrero, L. K. & Floyd, K. (2005). *Nonverbal communication in close relationships*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Guerrero, L. K., Hecht, M. L. & DeVito, J. A. (2008) Perspectives on understanding nonverbal communication. Teoksessa L. K. Guerrero & M. L. Hecht (toim.) *The nonverbal communication reader: Classic and contemporary readings (3. painos, s. 3–20)*. Long Grove, Illinois: Waveland Press.

Grönros, E., Heinonen, T. R., Haapanen, M., Joki, L., Klemettinen, R., Nuutinen, L., . . . Vihtari, J. (2018). *Kielitoimiston sanakirja (päivittyvä julkaisu, e-kirja)*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

Hakkarainen, T. & Hyvärinen, M.-L. (1999). *Puheviestintää oppimaan (Kielikeskusmateriaalia n:o 121)*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.

Hamre, B. K., Pianta, R. C., Downer, J. T., Decoster, J., Mashburn, A. J., Jones, S. M., . . . Hamagami, A. (2013). Teaching through interactions. Testing a developmental framework of teacher effectiveness in over 4,000 Classrooms. *The Elementary School Journal, 113(4)*, 461–487. doi:10.1086/66961c

Hattie, J. & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research, 77(1)*, 81–112. doi:10.3102/003465430298487

Hogarth, R. M., Gibbs, B. J., McKenzie, C. R. M. & Marquis, M. A. (1991). Learning from feedback: Exactingness and incentives. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 17(4)*, 734–752. doi:10.1037/0278-7393.17.4.734

Jeffrey, A. J., Auger, R. W. & Pepperell, J. L. (2013). If we're ever in trouble they're always there. *The Elementary School Journal*, 114(1), 100–117. doi:10.1086/671062

Jyväskylän yliopisto Kielikeskus. (24.2.2020). *Nonverbaalisen viestinnän koodeja*. Haettu osoitteesta:

https://kielikompassi.jyu.fi/puheviestinta/tietomajakka/maja_perusteita_maarittely_koodit.shtml

Kulhavy, R. & Stock, W. (1989). Feedback in written instruction: The place of response certitude. *Educational Psychology Review*, 1(4), 279–308. doi:10.1007/BF01320096

Kumpulainen, K. & Wray, D. (2002). Introduction. Teoksessa K. Kumpulainen & D. Wray (toim.) *Classroom interaction and social learning: From theory to practice (s. 1–5)*. London: Routledge.

Kääntä, L. & Haddington, P. (2011). Johdanto multimodaaliseen vuorovaikutukseen. Teoksessa P. Haddington & L. Kääntä (toim.) *Kieli, keho ja vuorovaikutus: Multimodaalinen näkökulma sosiaaliseen toimintaan (s. 11–45)*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lahikainen, A. R. & Pirttilä-Backman, A.-M. (2000). *Sosiaalipsykologian perusteet*. Helsinki: Otava.

LeBlanc Farris, K. Houser, M. L. & Hosek, A. M. (2018). Historical roots and trajectories of instructional communication. Teoksessa M. L. Houser & A. M. Hosek (toim.) *Handbook of instructional communication: Rhetorical and relational perspectives (2. painos, s. 1–20)*. New York: Routledge.

Leskisenoja, E. (2016). *Vuosi koulua, vuosi iloa: PERMA-teoriaan pohjautuvat luokkakäytänteet kouluilon edistäjinä (Acta Universitatis Lapponiensis 330)*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Lindholm, C., Stevanovic, M. & Peräkylä, A. (2016). Johdanto. Teoksessa M. Stevanovic & C. Lindholm (toim.) *Keskusteluanalyysi: Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta (s. 9–30)*. Tampere: Vastapaino.

Makkonen, H., (2020). *Luokanopettajan välittävä vuorovaikutus alkuopetuksen oppitunneilla: Tavoitteena lämpimän pedagogisen suhteen rakentaminen alakoulussa (Pro gradu –tutkielma)*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Mehrabian, A. (1969). Some referents and measures of nonverbal behavior. *Behavioral Rehears Methods and Instrumentation*, 1, 213–217. doi:10.3758/BF03208096

Mercer, N. (2000). *Words and minds: How we use language to think together*. London: Routledge.

Stivers, T. & Sidnell, J. (2005). Introduction: Multimodal interaction. *Semiotica*, 156(1-4), 1–20. doi: 10.1515/semi.2005.2005.156.1

Mottet, T. P. & Beebe, S. A. (2016). Foundations of Instructional Communication. Teoksessa T. P. Mottet, J. C. McCroskey & V. P. Richmond (toim.) *Handbook of Instructional Communication: Rhetorical and Relational Perspectives (s. 3–32)*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Muhonen, H., Vasalampi, K., Poikkeus, A.-M., Rasku-Puttonen, H. & Lerkkanen, M.-K. (2016). Lämmin opettaja-oppilassuhde edistää kouluun sitoutumista. *Kasvatus*, 47(2), 112–124.

Pakarinen, E., Lerkkanen, M.-K., Poikkeus, A.-M., Salminen, J., Silinskas, G., Siekkinen, M., & Nurmi, J.-E. (2017). Longitudinal associations between teacher-child interactions and academic skills in elementary school. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 52, 191–202. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2017.08.002>

- Richmond, V. P., Houser, M. L. & Hosek, A. M. (2018). Immediacy and the teacher-student relationship. Teoksessa M. L. Houser & A. M. Hosek (toim.) *Handbook of instructional communication: Rhetorical and relational perspectives* (2. painos, s. 97–111). New York: Routledge.
- Richmond, V. P., Mccroskey, J. C. & Johnson, A. D. (2003). Development of the nonverbal immediacy scale (NIS): Measures of self-and other-perceived nonverbal immediacy. *Communication Quarterly*, 51(4), 504–517. doi:10.1080/01463370309370170
- Rodgers, C. R. & Raider-Roth, M. B. (2006). Presence in teaching. *Teachers and Teaching: theory and practice*. 12(3), 265–287. doi:10.1080/13450600500467548
- Räty, C. (2019). *Haastavasti käyttäytyvän oppilaan kohtaaminen ja sen merkitys oppilaan käyttäytymiselle draamatunnilla*. Pro-gradututkielma. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteellinen tiedekunta.
- Sadler, R. (1989). Formative Assessment and the Design of Instructional Systems. *Instructional Science*, 18 (2): 119–144. Haettu osoitteesta:
http://pdf.truni.sk/eucebnice/iktv/data/media/iktv/Symposium_LTML_Royce%20Sadler_BFormative_Assessment_and_the_design_of_instructional_systems.pdf
- Shute, V. J. (2008). Focus on formative feedback. *Review of Educational Research*, 78(1), 153–189. doi:10.3102/0034654307313795
- Singletary, J. (2013). *Teacher nonverbal immediacy: A study of its effect on student academic progress and end of course test performance in a rural alternative high school* (Akateeminen väitöskirja). Lynchburg: Liberty University. Haettu osoitteesta: <https://www.semanticscholar.org>
- Tonteri, E. (2019). *Opettajan draamatunnilla antama palaute*. Pro-gradututkielma. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteellinen tiedekunta.